

Turizm Geliri Döviz Kuru İlişkisi: Türkiye Örneği (2008-2019) (Tourism Income Exchange Rate Relationship: In Turkey (2008-2019))

*Erdal ARSLAN^a

Tuğçe ÇETİNER^b

^a Selçuk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Konya-Türkiye (erdalar@selcuk.edu.tr)
<https://orcid.org/0000-0003-4892-2963>

^b Selçuk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Konya-Türkiye (tugcecetiner@gmail.com)
<https://orcid.org/0000-0001-5901-1052>

MAKALE GEÇMİŞİ

Gönderim Tarihi:

24.02.2020

Kabul Tarihi:

06.04.2020

Anahtar Kelimeler:

Turizm gelirleri
Türkiye’de turizm sektörü
Turizm ekonomisi
Döviz kuru
Turizm potansiyeli

Keywords:

Tourism revenues
Tourism sector in Turkey
Tourism economies
Exchange rate
Tourism potential

Makalenin Türü: Araştırma Makalesi

*Sorumlu Yazar: Erdal ARSLAN

E posta: erdalar@selcuk.edu.tr

ÖZ

20.yüzyılın ikinci yarısından itibaren, turizm; istihdam hacmini geliştiren, ülkeye döviz ve gelir imkânı sağlayan, yatırımları teşvik eden bir sektör olarak ülke ekonomilerinde önemli bir yer edinmiştir. Bilhassa turizmin ekonomide oluşturduğu pozitif etkiler makro/mikro iktisadi problemlerin ve krizlerin atlatılmasında tesirli bir alternatif oluşturmaktadır. Bu nedenle turizm özellikle gelişmekte olan ülkeler için önem arz etmektedir. Uluslararası turizm hareketlerini etkileyen unsurlardan bazıları; nüfus oranı, eğitim düzeyi, şehirleşme oranı, teknolojik gelişme, gelir düzeyi, kültürel farklılıklar şeklinde sıralanmaktadır. Bu çalışmanın amacı, ülkeler için önem addeden turizmin Türkiye ekonomisindeki yeri ve önemi hakkında bilgi vermek, döviz kuru ve turizm geliri ilişkisi ile ilgili değerlendirme yapmaktır. Çalışmada, bu amaç doğrultusunda turizm gelirleri ile döviz kuru arasındaki ilişki 2008-2019 dönemi verileri kullanılarak vektör otoregresyon yöntemi ile incelenmiştir. Sonuç olarak, söz konusu değişkenler arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu ancak düşük yüzdelerde birbirini açıkladığı ortaya koyulmaktadır. Döviz kurunda gözlemlenen bir artışın Türkiye’ye olan turizm talebini canlandırdığı ve turizm gelirlerini arttırdığı gözlemlenmektedir.

ABSTRACT

Since the second half of the 20th century, tourism; has an important place in the economies of the country as a sector that improves the volume of employment, provides foreign exchange and income opportunities to the country and encourages investments. In particular, the positive effects of tourism in the economy constitute an effective alternative to overcome macro / micro economic problems and crises. Therefore, tourism is especially important for developing countries. Some of the factors that affect international tourism movements are; population rate, education level, urbanization rate, technological development, income level, cultural differences. The aim of this study is, which considers the importance of tourism to the country and to provide information about the importance of place in Turkey's economy is to exchange rate relations and tourism revenue related evaluation. For this purpose, the relationship between tourism revenues and exchange rate is examined by using vector autoregression method analysis using data for 2008-2019 period. As a result, it is revealed that there is a significant relationship between these variables but they explain each other in low percentages. it is observed that an increase in exchange rate invigorates the tourism demand and raises revenues of Turkey.

GİRİŞ

Türkiye’de 1980’li yıllardan itibaren turizm sektörü yapısal bir değişim ve gelişim göstermeye başlayarak ülke ekonomisine büyük anlamda fayda sağlayan gelir kaynaklarından biri haline gelmiştir. Bu süreçte ulaşılan ekonomik veriler, turizmin Türkiye ekonomisini etkileyen önemli bir sektör haline geldiğini kanıtlamaktadır.

Ülke ekonomileri için önemli bir kaynak sayılan turizm gelirleri ve döviz kuru ilişkisini incelemek amacıyla yapılan bu çalışmanın ilk bölümünde, turizm ve turist kavramına değinilecek, ikinci bölümde turizm ve ekonomi ilişkisine yer verilecektir. Çalışmanın üçüncü bölümünde ise Türkiye’de turizm; gelir ve etkinlik açısından değerlendirilecektir. Dördüncü bölümde konuyla ilgili literatür çalışmalarına yer verilecektir. Çalışmanın son bölümünde ise Türkiye’nin 2008-2019 dönemine ait turizm gelirlerinin, döviz kuru ile ilişkisi analiz edilecektir.

1. Turizm ve Turist Kavramı

Turizm faaliyetleri sonucunda istihdam artışı ve döviz rezervlerindeki yükseliş ödemeler dengesinde pozitif bir etki oluşturmaktadır. Küreselleşmenin de etkisiyle sınırların kalkması turizmi iktisadi açıdan da önemli kılmaktadır. Turizm 2. Dünya Savaşı sonrasında ulaşım imkânlarında hız ve düzenlilik sağlanmasıyla birlikte her sınıftan insanın seyahat edebilmesini sağlayan ekonomik kolaylıklarla ülkeler için önemli bir etkinlik haline gelmiştir. Kozak ve Kozak (2012).

Turizm kavramı içinde bulunduğumuz çağda pek çok farklı şekilde açıklanmaktadır. Bunun nedeni ise turizm sektöründeki etken faktörün insan olması ve her türlü zaman, mekân, koşulda talep ve beklentilerin değişkenlik gösteriyor olmasıdır. Turizm; insanların günlük yaşantısını sürdürdüğü bölgeler haricinde güzel vakit geçirmek, stresten uzaklaşmak, kültürel çeşitliliğin farkına varmak, sağlık sorunlarını gidermek, sportif aktivitelere katılmak gibi pek çok nedenden dolayı yapılan yer değişikliklerinin genelini oluşturduğu sonuca denilmektedir. Turist kavramı ise devamlı kaldığı adres dışında en fazla 1 sene geçiren ve seyahat amaçlı kaldığı yerde birikimini değerlendiren bireyler şeklinde açıklanmaktadır. Kozak ve Kozak (2012). Yapılan bütün turizm aktivitelerinin en önemli belirleyicisi; turizm amacıyla gidilen yerlerde harcanan paraların o bölgede kazanılmamış olmasıdır. Turist sayılmayan kişiler aşağıdaki gibi sıralanmaktadır:

- Okumak veya çalışmak için başka bir bölgede ikamet edenler,

- Sınır komşusu ülkeye iş nedeniyle gidiş-geliş yapanlar,
- Gezi süresi 24 saati geçse dahi bu sürenin tamamını yolda geçirenler,
- Çeşitli nedenlerle başka bir ülkeye yerleşenler (Eralp, 1983).

Turist kavramında bir diğer önemli unsur da kişinin turist sayılması için ülkede en az 1 gün kalmış olma şartının aranmasıdır. Aşağıdaki nedenlerle ziyarette bulunanlar turist kategorisi altında değerlendirilmektedir:

- İş gezilerine katılanlar,
- Sağlık nedeniyle geçici süreli yer değiştirenler,
- Bilimsel çalışmalar nedeniyle ve ya sempozyum gibi nedenlerden dolayı farklı yerlere gezilere katılanlar,
- Kişisel beğenisi ölçütünde yeni yerler keşfedenler,
- Farklı spor dallarını denemek maksadıyla yer değiştirenler,
- İnanış gereği farklı yerleri ziyaret edenler,
- Doğal yaşam, avcılık gibi hobileri nedeniyle gezilere çıkanlar (Kozak ve Kozak, 2012).

2. Turizm ve Ekonomi İlişkisi

Nüfus artışı, eğitim ve gelir seviyesindeki artış, hızlı şehirleşme, teknolojik gelişime; uluslararası turizm hareketlerini etkileyen önemli faktörlerdir. Turizm insanların boş vakit değerlendirme seçeneklerinin konusuna göre ülke içi iktisadi yapıyı etkileyen bir olgudur. Turizm; ödemeler dengesi, altyapı- üstyapının geliştirilmesi, işsizlik gibi hususlarda pozitif etkiler sergilemektedir. Turizm faaliyetleriyle birlikte döviz rezervlerinde artış gerçekleşmektedir. Toplum içinde kimlerin ne ölçüde turizm faaliyetlerinde bulunacağı, gelir düzeyi kısıdında vaktini ve parasını nelere harcayacağı, bölgesel gelir akışına ne ölçüde katılacağı, makroekonomik ve mikro ekonomik ne tür sorunların giderilmesine katkıda bulunulacağı gibi pek çok nedenden dolayı turizm ve iktisat birbiri ile ilgili hususlardır. Kozak ve Kozak (2012). Turizmin ekonomi üzerindeki olumlu etkileri:

- Ödemeler dengesi üzerindeki olumlu etkisi: Turizm kendine has doğal veya beşeri güzelliklerin sergilenmesi, kullanılması, bazı unsurların satılmasını kapsayan bir süreç olduğu için bireyler, sahip olmak istedikleri veya görmek istedikleri güzellikleri bizzat

o ülkelere giderek sağlamak zorundadırlar. Bu durum da haliyle döviz rezervlerinde gözlemlenen artış ödemeler dengesini pozitif yönde etkilemektedir. Ülkeye giren turistlerin ihtiyaçlarını karşılarken ülkeye bıraktıkları dövizler de ihracat kadar önemli bir paya sahiptir. Bu duruma görünmeyen ihracat denmektedir. Turizmin ödemeler dengesi bilançosundaki açıkları gidermesi konusu açıklanırken önemli olan ilkeler vardır. Bunlardan ilki; yabancı para girdi ve çıktıları arasındaki oranın maksimum bir olması gerekmektedir. İkinci koşul ise; ülkeye giren bir birimlik yabancı paranın yerel paranın fiyatı minimum bir değerini alması gerekmektedir. Üçüncü koşul; bir turiste satılacak bir maldan kazanılacak yabancı para miktarı eğer söz konusu ürünün dış ticaret ile satışından kazanılacak tutarından fazla ise turistik amaçla satılabilmesini öngörmektedir. Dördüncü madde; ülkelerin turizm gelirini kendileri koyacakları teşvik veya sınırlamalar, ek vergiler gibi uygulamalarla ayarlayabilmektedirler. Beşinci madde; ülkeler sızıntıları kontrol altına almak amacıyla denetimlerini sıkı bir şekilde takip altına almalıdır (Kozak ve Kozak (2012)).

- Gelir oluşturucu etki: Bir ülkeye giriş yapan turist yalnızca temel ihtiyaçları için değil, para geçen her noktada tüketim yaparak döviz girdisi sağlamaktadır. Bir turist zincirleme bir reaksiyonla yemek yediği bir restoranda tarım sektörüne bile katkı sağlamış olmaktadır. Dövizden elde edilen girdi, ilave her alışverişten alınan yeni bir vergi ve çarpan etkisiyle kendinden daha büyük bir etki oluşturmaktadır. Dolaşımdan çıkan ve farklı alanlara kayan paralar sızıntı olarak açıklanmaktadır. Ülke ekonomisinde sızıntıların artıyor olması turizmin yarattığı çoğaltan etkiyi aşağı değerlere çekmektedir. Kozak ve Kozak (2012).
- Altyapının geliştirilmesine sağladığı katkı: Turizm faaliyetlerinin gerçekleştiği bir bölgede daha kaliteli bir hizmet sunmak adına altyapı-üstyapı çalışmaları geliştirilmektedir. Kozak ve Kozak (2012).
- Farklı iktisadi alanlara katkısı: turizm ülke ekonomisi üzerinde; tarım, hizmet ve sanayi sektörüne yaptığı yatırımlarla genişletici bir etki yaratmaktadır. Kozak ve Kozak (2012).
- İşsizlik üstündeki olumlu etki: Gelişen dünya düzeninde her geçen gün yeni bir turizm türünün ortaya çıkmasıyla birlikte birçok kişiye yeni iş fırsatları sunulmaktadır. Ekonomik döngü içerisinde kazanılan paraların sürekli el değiştirmesiyle ekonominin canlanması noktasında şüphesiz turizm hareketlerinin payı önemli ölçüde yer

kaplamaktadır. Turizm hareketleri direkt ya da endirekt olarak işsizlik üzerine pozitif bir etki yaratmaktadır. Örnekle açıklamak gerekirse; farklı bir ülkeye giden bir turistin temel olmayan ek bir ihtiyacından doğan harcamaları endirekt istihdam etkisi olarak isimlendirilirken, rezervasyon yaptırdığı otele olan harcamasıyla direkt istihdam etkisi yaratmış olmaktadır. Kozak ve Kozak (2012).

- Farklı yerlerdeki iktisadi oynaklığı azaltıcı etkisi: Turizme elverişli bölgeler diğerlerine oranla daha çabuk gelişmekte ve kalkınmaktadır. Turizm faaliyetleri ile gelişmiş bölgeler çarpan etkisi ile birlikte farklı bölge ekonomileri üzerinde de genişletici bir etki yaratmaktadır. Kozak ve Kozak (2012).

Bu noktaya kadar turizmin ekonomi üzerindeki olumlu etkilerini açıklandı. Ancak ekonomi üzerinde her zaman iyi etkiler yarattığı söylenememektedir. Turizmin ekonomi üzerindeki olumsuz etkileri:

- Fırsat maliyeti
- Yabancı güçlere tabiiyet
- Yerel bazda fiyatlar genel seviyesinde görülen dalgalanmadaki artış
- Zamansal gelir farklılıkları
- Farklı ülkelerden gelen çalışanların etkileşimi
- İthalata yönelim

Turistlerin gittikleri ülke içinde yaptıkları harcamalar, turizm sektöründeki ücretleri ve diğer ilgili alanlardaki gelirleri oluşturmaktadır. Birbirinden farklı faaliyet alanıyla ilişkili olduğu için turizm sektörü, birçok mal ve hizmetin ihracatından daha iyi sonuçlar oluşturmaktadır. Örneğin, turizm; otel, restoran, kafe, seyahat acentesi, ulaşım alanı gibi turistlerin para harcadığı yerlerde çalışan kişiler için bir gelir kaynağı sayılmaktadır. Turizm sektöründe gerçekleşen harcamalar, ekonomide hareket ve canlılık meydana getirerek ülkeleri iktisadi açıdan etkilemektedir. Turizmin ülke ekonomisinde yarattığı etkilerin düzeyi aynı zamanda turizm sektörünün gelişme düzeyini de ortaya koymaktadır. Sağladığı döviz gelirleri sayesinde turizm; dış ödemeler dengesinin ve dış ticaret bilançolarının düzeltilmesinde önemli bir unsurdur.

3. Türkiye’de Turizm

Turizm hareketleri dünyada hızla gelişme gösterirken, Türkiye de bu gelişmelere ayak uydurarak gerek ekonomik politikaları kapsamında ve gerekse mikro bazda turizm sektöründe çok hızlı bir büyüme göstermiştir. Turizm sektörüne yapılan katkıların sonuçları şu şekilde sıralanmaktadır:

- Turizm yatırımlarda artış,
- Turizmin, milli gelir içindeki payının artması,
- Ödemeler dengesine pozitif etki oluşturması,
- Hizmet sektöründe iş imkânları oluşturması Tavmergen (1998).

Türkiye’nin turizm potansiyeli pek çok yabancı turist için ilgi çekici gelmektedir. Bu nedenle Türkiye’de turizm sektörü, ülke ekonomisinde önemli bir paya sahiptir. Türkiye’nin sahip olduğu turizm potansiyelinin temel unsurları doğa, kültür ve zengin tarihi değerlerdir. Bu değerler, uzun dönemde korunabildikleri müddetçe uluslararası turizm sektöründeki pay da hızla büyümeye devam edecektir. Turizm yoluyla sağlanan döviz gelirlerinin ülke ekonomisindeki önemini en net şekilde gösteren veriler turizm gelirlerinin ihracat gelirlerine oranı ve turizmin milli gelir içindeki payıdır. Çımat ve Bahar (2003).

Tablo 1: Ülkelere göre turizm gelirleri sıralaması

ÜLKELERE GÖRE TURİZM GELİRLERİ DÜNYA SIRALAMASI (MİLYAR \$)				
Sıralama	Ülkeler	2017	2016	2015
1	ABD.	210.7	206.9	206.9
2	İspanya	68.1	60.5	56.6
3	Fransa	60.7	54.5	58.3
4	Tayland	57.5	48.8	44.9
5	İngiltere	49.0	47.9	50.2
6	İtalya	44.2	40.2	39.4
7	Avustralya	41.7	37.0	34.2
8	Almanya	39.8	37.5	36.9
9	Macao	35.6	34.4	31.0
10	Japonya	34.1	30.7	25.0
11	Hong Kong	33.3	32.8	36.2
12	Çin	32.6	44.4	45.0
13	Hindistan	27.4	22.4	21.0
14	TÜRKİYE	22.5	18.7	26.6
15	MEKSİKA	21.3	19.6	17.7

Kaynak: T.C. KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü Araştırma ve Değerlendirme Daire Başkanlığı (Erişim Tarihi:04.12.2019).

Tablo 1’de ülkelere göre turizm gelirleri dünya sıralaması verilmektedir. Türkiye; son verilere göre turizm gelirleri yönünden 14. sırada yer almaktadır.

Son yıllarda turizm birçok ülkede ekonomik büyüme için ana güçlerden biri haline gelmiştir. Turizm, çeşitli şekillerde ekonomik büyümeye katkıda bulunmaktadır. Gelişmiş fırsatlar yaratmanın bir aracı olarak görülmektedir. Toplu istihdam imkânı sağlayarak gelir yönünden yetersiz gruplarına yarar sağlamaktadır. Geliri yeniden dağıtmanın bir aracı olarak, devlet gelirinin en önemli kaynaklarından biri olan turizm gelirlerinin nasıl harcandığı konusu ekonomik gelişim ve refah için önem arz etmektedir. Alam ve Paramati (2016).

Tablo 2’de ülkelere göre turizm gelirleri sıralaması (Avrupa) verilmektedir. Türkiye turizm gelirleri yönünden Avrupa ülkeleri arasında 6.sırada yer almaktadır.

Tablo 2: Ülkelere göre turizm gelirleri sıralaması (Avrupa)

ÜLKELERE GÖRE TURİZM GELİRLERİ (MİLYAR \$) AVRUPA SIRALAMASI				
Sıralama	Ülkeler	2017	2016	2015
1	İspanya	68.1	60.5	56.6
2	Fransa	60.7	54.5	58.3
3	İngiltere	49.0	47.9	50.2
4	İtalya	44.2	40.2	39.4
5	Almanya	39.8	37.5	36.9
6	Türkiye	22.5	18.7	26.6
7	Avusturya	20.5	19.3	18.2

Kaynak: T.C. KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü Araştırma ve Değerlendirme Daire Başkanlığı (Erişim Tarihi:05.12.2019).

Tablo 3: 2018 yılı turizm gelirlerinin harcama kalemlerine göre dağılımı

2018 YILI TURİZM GELİRİNİN HARCAMA KALEMLERİNE GÖRE DAĞILIMI (1000 \$)	
Kişisel harcamalar (A)	22 546 616
-Yeme içme	5 933 587
-Konaklama	3 299 496
-Sağlık	863 307
-Ulaştırma (Türkiye içi)	1 943 636
-Spor, eğitim, kültür	347 688
-Tur hizmetleri	117 374
-Uluslararası Ulaşım	4 191 515
-Cep telefonu dolaşım harcamaları	101 905
-Marina hizmet harcamaları	37 238
-Diğer Mal ve Hizmetler	5 710 869
--Giyecek ve ayakkabı	3 326 167
--Hediyelik eşya	1 260 846
--Halı, kilim vb.	93 661
--Diğer harcamalar	1 030 195
Paket tur harcamaları (ülkemize kalan pay) (B)	6 966 311
Turizm geliri (A+B)	29 512 926

Kaynak: T.C. KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü Araştırma ve Değerlendirme Daire Başkanlığı (Erişim Tarihi:05.12.2019).

Tablo 3'te 2018 yılına ait turizm gelirinun harcama kalemlerine göre dağılımı verilmektedir. Tabloda kişisel harcamaların 22 546 616 dolar, paket tur harcamalarından ölkemize kalan payın ise 6 966 311 dolar olduğu ve toplam turizm gelirinun 29 512 926 dolara ulaştığı görölmektedir. Kişi başı ortalama turizm harcaması 647 Dolar olarak tespit edilmiştir. GSM dolaşım hizmetleri ve Marina hizmet harcamalarından elde edilen toplam gelir 139 Bin 142 dolar şeklinde hesaplanmıştır. Son verilere bakıldığında turizm gelirinde %12.3 artış yaşandığı görölmektedir (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Erişim Tarihi:05.12.2019). Ayrıca turizm sektörü pek çok farklı sektöre pozitif dışsalılık sağlayarak işsizlikle mücadelede önemli bir unsur haline gelmiştir.

4. Literatür

“Döviz Kurlarındaki Dalgalanmaların Gelen Turist Sayısına Etkisi; Türkiye Örneği” isimli çalışmada (Demirel vd., 2008) döviz kuru ve turist sayısı ilişkisine yönelik EGARCH modeli ve Johansen Eşbütünleşme analizi uygulanmıştır. Türkiye'ye ABD, Almanya, Fransa ve İngiltere' den gelen turist sayıları dikkate alınmıştır. Sonuç olarak; reel kur değışmelerinin turist sayısı üzerinde olumsuz etki yarattığı ortaya koyulmuştur.

Literatür araştırmasında döviz kuru ve turizm geliri ilişkisine yönelik elde edilen “Döviz Kuru Oynaklığı Turizm Talebi ilişkisi: 1990-2010 Türkiye Örneği” isimli çalışmada (Uğuz & Topbaş, 2011) 1990-2010 dönemi için üç aylık veriler kullanılarak Türkiye'nin turizm talebi ve döviz kuru ilişkisi incelenmiştir. EGARCH modeli ile döviz kuru oynaklığı elde edildikten sonra Johansen eşbütünleşme analizi ile döviz kuru oynaklığı ve turizm talebi ilişkisi incelenmiş ve bu değışkenlerin uzun dönemde anlamlı bir ilişki içerisinde olduğu sonucuna varılmıştır.

“Turizm Gelirlerinin Çeşitli Makro Ekonomik Göstergeler İle İlişkisi: Türkiye Örneği (1992-2011)” isimli çalışmada (Kara vd., 2012) üç model kurulmuştur. Turizm gelirleri sırasıyla; iktisadi büyüme, cari işlemler dengesi ve reel döviz kuru ile arasındaki ilişki araştırılmıştır. Modeller için Engle-Granger, VAR analizi ve Granger nedensellik analizi uygulanarak büyümeden turizm gelirlerine tek yönlü; turizm gelirlerinden cari işlemler dengesine doğru çift yönlü ve döviz kurundan turizm gelirlerine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna varılmıştır.

“Reel Döviz Kurunun Türkiye'nin Turizm Gelirleri Üzerindeki Etkisinin Ampirik Analizi” isimli çalışmada (Sıt, 2015) reel döviz kurunun turizm gelirleri üzerindeki etkisi 2000-2012 dönemi aylık veriler kullanılarak birim kök testleri, Frekans Dağılımı, Toda-Yamamoto ve

Bootstrap tabanlı Toda-Yamamoto nedensellik testleriyle incelenmiştir. Sonuç olarak; değişkenlerin birbiri üzerinde etkili oldukları ortaya koyulmuştur.

“Turizm Talebi ve Döviz Kuru Şokları: Türk Turizm Sektörü İçin Ekonometrik Bir Analiz” isimli çalışmada (Bozkurt & Pekmezci, 2015) 1996-2012 yılları arasında turist sayısı ve döviz kuru üzerinden bir ekonometrik analiz yapılmıştır. Sonuç olarak, turizm talebi şokundan döviz kuru şokuna doğru tek yönlü bir nedensellik bağının bulunduğu ve uzun dönemde bu iki değişken arasında negatif bir ilişki olduğu saptanmıştır.

“Türkiye’de Reel Döviz Kuru-Turizm Gelirleri İlişkisi: 2003-2015 Dönemi İçin Ampirik Bir Uygulama” isimli makalede (Öncel vd., 2016) döviz kuru ve turizm gelirin e ait 2003-2015 yılları arasındaki veriler Toda-Yamamoto Nedensellik analizi ve Fmols Dols yöntemleri yardımıyla incelenmiştir. Sonuç olarak değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi bulunmamıştır ve turizm gelirinden döviz kuruna doğru tek yönlü ilişki gerçekleştiği gözlemlenmiştir.

“Reel Döviz Kurlarının Turizm Talebine Etkisi Üzerine Karşılaştırmalı Nedensellik Analizi” isimli yüksek lisans tezinde (Oğuz, 2017) İspanya, İngiltere, İtalya ve Almanya örneklem olarak seçilmiş ve 2002 – 2015 dönemi, turizm talebi ve reel döviz kuru verileri ile Dickey-Fuller, Johansen Eşbütünleşme, Granger nedensellik analizi gerçekleştirilmiştir. Elde edilen sonuca göre; Türkiye, Almanya ve İtalya arasında uzun dönemli ilişki bulunmuştur. Türkiye reel döviz kurundan turizm talebine tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Almanya ve İtalya’da değişkenler arasında çift taraflı nedensellik ilişkisi görülürken, İngiltere ve İspanya’da ilişki bulunamamıştır.

5. Metodoloji

Ekonometride oluşturulan modellerde genellikle zaman serisi verileri kullanılmaktadır. Zaman serileri yardımıyla geleceğe yönelik tahminler yapılmakta ve de farklı dönemlere ait değişkenlerin seyri incelenmektedir. Tarı (2011). Zaman serileri, zamanla ilişkili verilerin sıralanmış hali olarak da nitelendirilmektedir. Dikmen (2012). Başta ekonomi olmak üzere pek çok alanda zaman serisi analiz metotları kullanılmaktadır. Bir zaman serisi analizinde gerçekçi ve nitelikli sonuçlar elde edebilmek için analiz edilen serilerin durağan olması gerekmektedir. Durağan olmayan serilerle yapılan analizlerde sahte regresyon sorunları oluşmaktadır. Analiz edilen serilerde mevsimsellik ve konjonktürel dalgalanma gibi nedenlerle durağan olmama durumu gözlemlenebilmektedir. Böyle durumlarda seriler farklı

yöntemler kullanılarak durağanlaştırıldıktan sonra analiz işlemi gerçekleştirilmektedir. Sevüktekin ve Nargeleçekenler (2010).

Serilerin durağanlık durumları birim kök testi ya da korelogram testi ile belirlenmektedir. Serinin özelliğine göre belirlenen 'k' sayıda gecikmeye göre grafiğinin oluşturulmasına 'korelogram' denir. Gecikme sayısınca hesaplanan otokorelasyon sıfıra ne kadar yakınsa, seri için durağanlığın o ölçüde fazla olduğu görülmektedir. Seriyi durağanlaştırmak için logaritmik dönüşüm sağlanmaktadır. Tarı (2011). Durağan olmayan serilerin fark alma işlemiyle durağanlaştırılması eş bütünleştirme analizi ile gerçekleştirilmektedir. Böylelikle bu serilere ait değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin olup olmaması durumu ortaya koyulmaktadır. Bu uzun dönemli ilişkinin varlığı Johansen koentegrasyon analizi ile test edilmektedir. Dikmen (2012). Genellikle kriz ekonomilerinde kullanılan VAR modelleriyle, politik etkiler ve değişkenlerde yaşanan şokların diğer değişkenlere etkisi ölçülmektedir. Dikmen (2012).

Değişkenler arasındaki bağımlılık ilişkilerinin regresyon analizleri ile açıklanmasına karşın ortaya koyulan bağımlılık daima nedensellik ilişkisi olduğu anlamına gelmemektedir.

5.1. Veri Tanımlaması ve Analizi

Türkiye'deki Turizm gelirleri ile döviz kuru serisi için aylık veriler kullanılarak (01.2008-06.2019) zaman serisi analizi yapılmıştır. Yapılan analizin amacı döviz kuru ile turizm gelirleri (Milyon Dolar) arasında bir ilişki olup olmadığını sorgulamak, eğer bir ilişki söz konusu ise bu ilişkinin pozitif mi negatif mi olduğunu ve hangi değişkenin diğerini etkilediğini zaman serisi analizleriyle ortaya koymaktır. Döviz kuru için ABD doları alış verileri kullanılmış ve turizm gelirleri dolar cinsine çevrilmiştir.

Zaman serilerinde dikkat edilmesi gereken önemli bir unsur serilerin durağanlık durumlarının araştırılması işlemidir. Ekonometrik analizin gerçekleştirilebilmesi ve seriler üzerinde anlamlı ilişkilere ulaşmak için serilerde durağanlık sağlamak şarttır. "Sahte regresyonları" yani gerçekte var olmayan ilişkileri var gibi gösteren durumları engellemek için öncelikle değişkenlerin zaman serisi özellikleri incelenmiştir. Bu nedenle uygulanan modelde sonuçların daha güvenilir olması için ilk olarak kullanılan değişkenlerin durağanlık durumlarına bakılmıştır. Tarı (2011).

5.1.1. Analiz Sonuçları

Türkiye de 2008-2018 yılları arasındaki turizm gelirleri ile döviz kuru değişkenleri arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmamızda amacımıza ulaşmak için birim kök testi, Johansen eş bütünleşme testi, Granger Nedensellik Analizi ve VAR analizi yapılmıştır.

Turizm Geliri verisinin max. – min. değerleri arasında fazla fark olduğu için verilerin öncelikle logaritması alınmış, daha sonra verinin Birim Kök içerip içermediğini görmek adına ADF Birim Kök Testi yapılmıştır. Düzey 'de %1, %5, %10 anlamlılık düzeyinde durağan olmadığı görülmüş ve 1. Fark 'ı alınmıştır.

Tablo 4: Birim kök testi sonuçları (turizm geliri)

DÜZEY		t-İstatistiği
ADF test istatistiği		-0.478294
Test Kritik Değerleri	% 1	-3.478547
	% 5	-2.882590
	%10	-2.578074

Verinin 1. Fark 'ı alındığında %1, %5, %10 anlamlılık düzeylerinde durağan olduğu görülmüştür.

Tablo 5: Birim kök testi sonuçları (turizm geliri)

1. FARK		t-İstatistiği
ADF test istatistiği		-10.84163
Test Kritik Değerleri	% 1	-3.479281
	% 5	-2.882910
	%10	-2.578244

Döviz Kuru verisinin max. – min. değerleri arasında fazla fark olduğu için verilerin öncelikle logaritması alınmış, daha sonra verinin Birim Kök içerip içermediğini görmek adına ADF Birim Kök Testi yapılmıştır. Düzey 'de %1, %5, %10 anlamlılık düzeyinde durağan olmadığı görülmüş ve 1. Fark 'ı alınmıştır.

Tablo 6: Birim kök testi sonuçları (döviz kuru)

DÜZEY		t-İstatistiği
ADF test istatistiği		0.600284
Test Kritik Değerleri	% 1	-3.479281
	% 5	-2.882910
	%10	-2.578244

Verinin 1. Fark 'ı alındığında %1, %5, %10 anlamlılık düzeylerinde durağan olduğu görülmüştür.

Tablo 7: Birim kök testi sonuçları (döviz kuru)

1. FARK		t-İstatistiği
ADF test istatistiği		-9.142570
Test Kritik Değerleri	% 1	-3.479281
	% 5	-2.882910
	%10	-2.578244

Durağanlık analizlerinin ardından 2. aşamada VAR Modeli'ni tahmin etmek üzere, uygun gecikme uzunluğu; bilgi kriterleri yardımıyla tespit edilmiştir. Tablo-5 'te yer alan sonuçlara göre tüm bilgi kriterleri model tahminlemesi için optimal gecikme uzunluğunun “2” olduğunu göstermektedir.

Tablo 8: Optimal gecikme uzunluğu

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	374.9926	NA	1.06e-05	-5.782831	-5.738493	-5.764816
1	386.0186	21.53907	9.47e-06	-5.891761	-5.758746	-5.837714
2	398.5749	24.13940*	8.29e-06*	-6.024418*	-5.802727*	-5.934340*
3	402.2047	6.865524	8.34e-06	-6.018677	-5.708310	-5.892569
4	403.5158	2.439290	8.70e-06	-5.976989	-5.577945	-5.814850
5	405.5614	3.742438	8.97e-06	-5.946689	-5.458969	-5.748519
6	409.5356	7.147286	8.98e-06	-5.946288	-5.369892	-5.712087
7	411.2923	3.104891	9.30e-06	-5.911508	-5.246436	-5.641276
8	411.9714	1.179273	9.80e-06	-5.860022	-5.106273	-5.553759

LR: Ardışık Modifiye Edilmiş LR Test İstatistiği

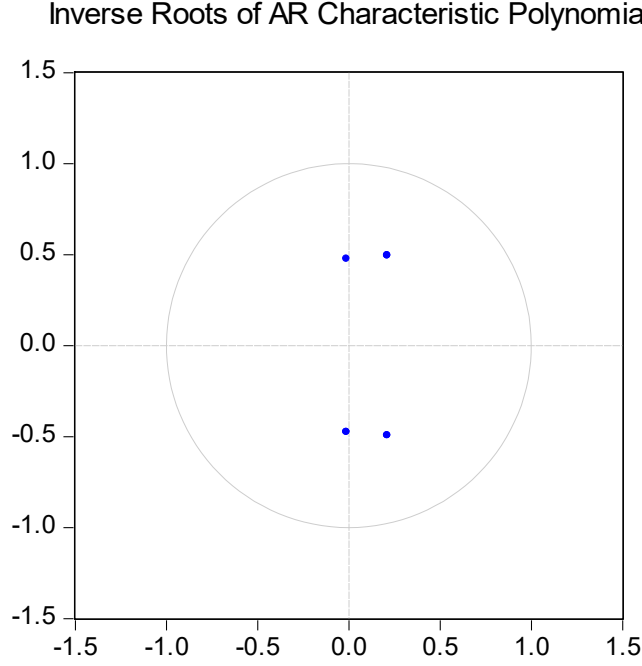
FPE: Son Tahmin Hata Kriteri

AIC: Akaike Bilgi Kriteri

SC: Schwarz Bilgi Kriteri

HQ: Hannan-Quinn Bilgi Kriteri

Uygun gecikme uzunluğuna göre tahminlenen modelin durağanlık sorunu taşıyıp taşımadığını tespit etmek üzere AR Karakteristik Polinomunun Ters Köklerinin Birim Çemberdeki Konumu 'a bakılmıştır. Grafik-1 'de görüldüğü üzere noktaların Birim Çember içerisinde yer alması modelin yapısal sorun taşımadığını göstermektedir.

Grafik 1: AR karakteristik polinomunun ters köklerinin birim çemberdeki konumu

Turizm geliri ile döviz kuru arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığını belirlemek üzere Johansen Koentegrasyon testi yapılmıştır. Tablo-9 ve Tablo-10’da görüldüğü gibi değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir.

Tablo 9: Johansen Koentegrasyon testi sonuçları (Trace İstatistiği)

Hypothesized No. of CE(s)	Eigenvalue	Trace Statistic	0.05 Critical Value	Prob.**
None *	0.377370	101.5559	15.49471	0.0001
At most 1 *	0.247291	38.06624	3.841466	0.0000

Trace test indicates 2 cointegrating eqn(s) at the 0.05 level

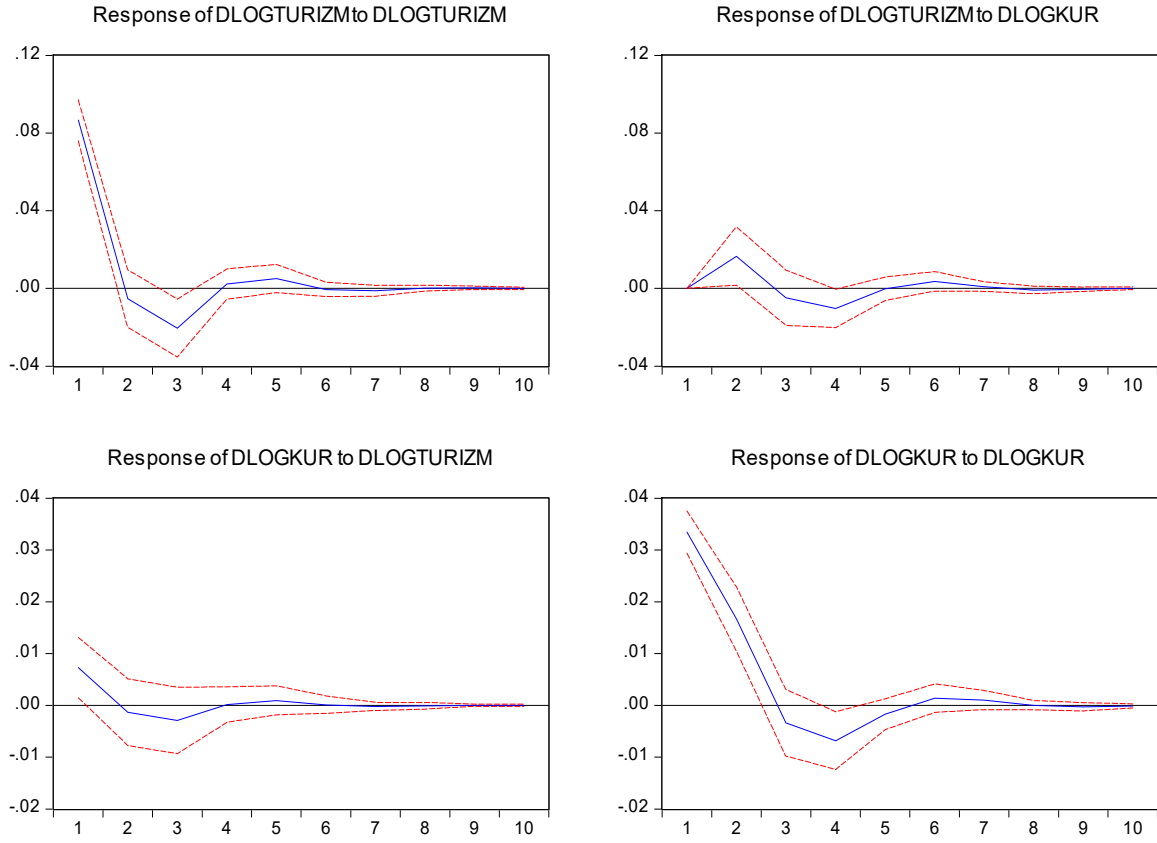
Tablo 10: Johansen Koentegrasyon testi sonuçları (Max-Eigen İstatistiği)

Hypothesized No. of CE(s)	Eigenvalue	Max-Eigen Statistic	0.05 Critical Value	Prob.**
None *	0.377370	63.48968	14.26460	0.0000
At most 1 *	0.247291	38.06624	3.841466	0.0000

Max-eigenvalue test indicates 2 cointegrating eqn(s) at the 0.05 level

Bu kapsamda gerek Trace İstatistiği gerekse Max-Eigen İstatistiği ’ne göre bulunan sonuçlar literatürdeki çalışmaların bulgularıyla örtüşmektedir.

Response to Cholesky One S.D. Innovations ± 2 S.E.

Grafik 2: Etki - Tepki fonksiyonları

Değişkenlere verilen bir standart sapmalılık şok karşısında diğer değişkenin verdiği tepki, Etki-Tepki analizi ile incelenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre döviz kurundaki bir artış, turizm gelirlerini öncelikle arttırmış daha sonrasında ise inişli çıkışlı seyir izleyerek etkisini yitirmesini sağlamıştır. Turizm gelirindeki bir artış da öncelikle döviz kurunu düşürmüş, inişli çıkışlı seyir izleyerek etkisini yitirmesine neden olmuştur.

Turizm geliri ile birlikte piyasadaki döviz arzının artması döviz kurunun arz talep dengesinden dolayı düşmesini sağlamıştır. Son olarak bir değişkende meydana gelen değişikliğin yüzde kaçının diğer değişkenden kaynaklandığını ortaya koymak üzere varyans ayrıştırması yapılmıştır.

Tablo 11: Varyans ayrıştırması sonuçları

Variance Decomposition of DLOGTURIZM				
Period		S.E.	DLOGTURIZ M	DLOGKUR
	1	0.086623	100.0000	0.000000
	2	0.088353	96.48325	3.516748
	3	0.090819	96.38850	3.611503
	4	0.091426	95.17144	4.828557
	5	0.091567	95.18587	4.814127
	6	0.091640	95.03818	4.961816
	7	0.091653	95.02933	4.970669
	8	0.091656	95.02214	4.977857
	9	0.091658	95.01984	4.980156
	10	0.091658	95.01979	4.980207

Variance Decomposition of DLOGKUR:				
Period		S.E.	DLOGTURIZ M	DLOGKUR
	1	0.034245	4.523232	95.47677
	2	0.038126	3.772508	96.22749
	3	0.038387	4.300067	95.69993
	4	0.038989	4.169962	95.83004
	5	0.039038	4.217823	95.78218
	6	0.039062	4.213557	95.78644
	7	0.039077	4.213718	95.78628
	8	0.039077	4.214094	95.78591
	9	0.039078	4.213932	95.78607
	10	0.039078	4.213929	95.78607

Cholesky Ordering: DLOGTURIZM
DLOGKUR

Tablo 11’de varyans ayrıştırmasına ilişkin bulgulara baktığımızda 10. Dönemde turizm gelirindeki değişikliğin yaklaşık %4,98’i döviz kuru tarafından açıklanırken, döviz kurundaki değişikliğin yaklaşık %4,21’i turizm geliri tarafından açıklandığı görülmektedir. Bu durum döviz kuru ile turizm geliri arasındaki ilişki incelenirken başka değişkenlerin de bu değişkenleri etkilediğini göstermektedir. Literatür incelendiğinde turizm gelirlerinin döviz kurunun yanı sıra ekonomik büyüme, dış ticaret hacmi, turizm potansiyeli gibi unsurlarla da etkileşiminin incelendiği görülmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Son yıllarda turizm sektörü, ülke ekonomilerinde önemli bir yere sahiptir. Turizm ekonomiyeye canlılık kazandırarak, elde edilen döviz gelirlerinin ihracat ve milli gelir içindeki payının

artmasına ve oluşturduğu iş imkânlarıyla, kaynakların farklı sektörlere yönelmesini sağlamaktadır. Günümüzde teknoloji ve sanayinin gelişmesi, ulaşım şartlarının iyileşmesi, kişi başına düşen gelirin yükselmesi, refahın ve insanların kendilerine ayırdıkları vakitlerin artması; turizme, yeni bir anlam kazandırmaktadır. “Turizm” 19. yüzyılın sonlarına doğru kullanılmaya başlansa da, 20. yüzyılın bir olgusu olarak gelişerek; 21. Yüzyıla damgasını vuran, dünyanın üç temel hizmet sektöründen biri haline gelmiştir.

Ekonomik değeri yüksek bir sektör olan turizm endüstrisinin, gelişmeye katkısı yadsınamayacak boyuttadır. Zira turizm sektöründe mal ve hizmetlerin alıcının ülkesine gönderme zorunluluğu olmadığından, ihracı mümkün olmayan kaynaklar döviz geliri haline getirilebilmektedir. Döviz kuru arttığı zaman Türkiye için turizm daha cazip hale gelmekte ve turizm talebi artarak turizm gelirlerini yükseltmektedir. Döviz kuru düştüğünde de Türkiye için talep azalarak, turizm gelirlerinde olumsuz bir etki oluşturmaktadır.

Bu çalışmada Türkiye'nin 2008-2019 dönemi verileri kullanılarak turizm gelirleri ve döviz kuru arasındaki ilişki incelenmiştir. Elde edilen sonuçlar, literatür taramasında ulaşılan analizlerle benzer nitelikler taşımaktadır. Turizm gelirleri ve döviz kuru arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu ancak düşük yüzdelerde birbirini açıkladığı, yani başka değişkenlerden de etkilendiği sonucuna varılmıştır.

Döviz kurunda gözlemlenen bir artış ilk etapta turizm gelirlerini arttırmakta ardından konjonktürel dalgalanmalarla etkisini yitirmektedir. Yine aynı şekilde turizm gelirindeki bir artış da öncelikle döviz kurunu düşürmekte ve ardından etkisini yitirmesine neden olmaktadır.

KAYNAKÇA

- Alam, S. ve Paramati S. (2016). The impact of tourism on income inequality in developing economies: Does Kuznets curve hypothesis exist?. *Annals of Tourism Research*, 61, 111-126.
- Bozkurt, K. ve Pekmezci, A. (2015). Turizm Talebi ve Döviz Kuru Şokları: Türk Turizm Sektörü İçin Ekonometrik Bir Analiz. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(2), 91-105.
- Çımat, A. ve Bahar, O. (2003). Turizm Sektörünün Türkiye Ekonomisi İçindeki Yeri Ve Önemi Üzerine Bir Değerlendirme. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 6, 1-18.
- Demirel, B., Bozdağ, E. G., & İnci, A. G. Döviz Kurlarındaki Dalgalanmaların Gelen Turist Sayısına Etkisi; Türkiye Örneği. Retrieved From http://debis.deu.edu.tr/userweb//iibf_kongre/dosyalar/demirel.pdf
- Dikmen, N. (2012). *Ekonometri Temel Kavramlar ve Uygulamalar*. Bursa: Dora Basım- Yayın Dağıtım Ltd. Şti.

- Eralp, Z. (1983), Genel Turizm. Ankara: Ankara Üniversitesi Basın-Yayın Yüksekokulu.
- Kara, O., Çömlekçi, İ., & Kaya, V. (2012). Turizm Gelirlerinin Çeşitli Makro Ekonomik Göstergeler İle İlişkisi: Türkiye Örneği (1992-2011). *International Journal of Economic & Social Research*, 8(1).
- Kozak, N., Kozak, M. (2012). Genel Turizm Bilgisi. Eskişehir: Açıköğretim Fakültesi Yayını.
- Öncel, Y, İnal, A, Torusdağ, A. (2016). Türkiye’de Reel Döviz Kuru-Turizm Gelirleri İlişkisi: 2003-2015 Dönemi İçin Ampirik Bir Uygulama. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (2), 125-142. Retrieved From <https://Dergipark.Org.Tr/Tr/Pub/Yyuiibfd/Issue/35328/392208>
- Sarı, Y, Oğuz, Y. (2018). Reel Döviz Kurlarının Turizm Talebine Etkisi Üzerine Karşılaştırmalı Nedensellik Analizi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 17 (66) , 603-620. Doi: 10.17755/Esosder.338205
- Sevüktekin, M., Nargeleçekenler, M. (2010). Ekonometrik Zaman Serileri Analizi. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Sıt, M . (2015). Reel Döviz Kurunun Türkiye’nin Turizm Gelirleri Üzerindeki Etkisinin Ampirik Analizi. *Journal of Yaşar University*, 10 (40) , 6752-6762 . Retrieved From <https://Dergipark.Org.Tr/En/Pub/Jyasar/Issue/19155/203304>
- Tavmergen, İ. (1998), 2000 Yılı ve Türk Turizmi. *Ticaret Borsası Dergisi*, 23
- Tarı, R. (2011), Ekonometri. Kocaeli: Umuttepe Kitabevi.
- T.C. KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü Araştırma ve Değerlendirme Daire Başkanlığı (Genel Değerlendirme Raporu), Erişim Tarihi: 05.12.2019.<https://yigm.ktb.gov.tr/Eklenti/63643,turizmistatistiklerigeneldegerlendirme2018pdf.pdf?0> .
- Uğuz, S. Ç., & Topbaş, F. (2011). Döviz Kuru Oynaklığı Turizm Talebi İlişkisi: 1990-2010 Türkiye Örneği. In *EconAnadolu 2011: Anadolu International Conference in Economics II June 15 (Vol. 17)*.